

University of Groningen

Tekst & Uitleg. D. 1,5,4 Florentinus libro nono institutionum (slavernij)

van den Berg, Peter

Published in:
Groninger Opmerkingen en Mededelingen

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2014

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van den Berg, P. (2014). Tekst & Uitleg. D. 1,5,4 Florentinus libro nono institutionum (slavernij). *Groninger Opmerkingen en Mededelingen*, 31, 1-7. <http://rjh.ub.rug.nl/grom/article/view/17540/15030>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Tekst & Uitleg

D. 1,5,4 Florentinus libro nono institutionum

Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur

1. Servitus est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur
2. Servi ex eo appellati sunt quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare nec occidere solent
3. Mancipia vero dicta, quod ab hostibus manu capiantur

Vrijheid is de van nature bestaande mogelijkheid te doen wat men wil, voor zover dat niet door geweld of recht wordt belet

1. Slavernij is een instelling van *het ius gentium*, waardoor iemand, tegen de natuur in, aan andermans eigendomsrecht wordt onderworpen
2. Slaven (servi) ontleen hun naam aan het feit dat veldheren gewoon zijn hun gevangenen te verkopen en zodoende te 'behouden' (servare) en niet te doden
3. 'Met de hand gepakten' (*mancipia*) echter worden zij genoemd, omdat zij met de hand door de vijand buitgemaakt worden (*manu capiantur*)

Florentinus schreef zijn Instituten, waaraan bovenstaande tekst is ontleend, op zijn vroegst tijdens de regeerperiode van keizer Marcus Aurelius (121-180), maar waarschijnlijk later.¹ Vermoedelijk leefde hij in een oostelijke provincie, maar over zijn afkomst en werken is verder niet veel bekend. Zelfs zijn volledige naam is niet overgeleverd. Dezelfde tekst is grotendeels overgenomen in de *Instituten* van Justinianus, te weten als Inst. 1,3,1-3.² De tekst is daar wat betreft het gedeelte sub 1 zelfs vrijwel gelijklopend.³ Beide teksten zijn vertaald in de reeks *Corpus Iuris Civilis, Tekst en Vertaling*, onder redactie van Spruit, Feenstra en Bongenaar.⁴ Het is daarom opvallend dat de vertaling van het betreffende gedeelte van de Justiniaanse Instituten afwijkt van de hierboven gegeven vertaling van hetzelfde tekstgedeelte bij Florentinus. De vertaling van het tekstdeel bij Justinianus luidt namelijk: 'Slavernij is een instelling van *het ius gentium*, waardoor iemand in strijd met de natuur aan de heerschappij

-
- 1 W. Kunkel, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen* (Graz/Wenen/Keulen 1967²), 217. K. Sallmann (ed.), *Die Literatur des Umbruchs von der römischen zur christlichen Literatur* (München 1997), 206-207. Zie over de Instituten van Florentinus: F. Wieacker, *Textstufen klassischer Juristen* (Göttingen 1960), 199-202.
 - 2 Zie voor de herkomst en vergelijking van beide teksten: E.J.H. Schrage, *Libertas est facultas naturalis. Menselijke vrijheid in een tekst van de Romeinse jurist Florentinus* (Leiden 1975), 1-48. In de studie van Schrage ligt het accent op de eerste zin van de tekst van Florentinus.
 - 3 Inst. 1,3,2: 'Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur'.
 - 4 J.E. Spruit, R. Feenstra, K.E.M. Bongenaar (eds.), *Corpus Iuris Civilis, Tekst en Vertaling I: Instituten* (Amsterdam 2008²), 16, en II: *Digesta I-X* (Zutphen 1994), 113.

van een ander onderworpen wordt'. Hier wordt dus 'dominium' niet vertaald met 'eigendom', maar met 'heerschappij'.⁵

De discrepantie tussen de twee vertalingen is rechtstreeks terug te voeren op de ambivalentie die onlosmakelijk met het Romeinse instituut 'slavernij' verbonden is.⁶ Enerzijds kan een slaaf immers gezien worden als een zaak waarop een eigendomsrecht kan rusten, maar tegelijkertijd vallen de menselijke kenmerken en emoties van slaven toch moeilijk te ontkennen.⁷ Daarbij moet bedacht worden dat het in de Romeinse tijd goed mogelijk was dat een vrijgelaten slaaf onmiddellijk tot het Romeinse burgerschap werd toegelaten.⁸ Hij was dan niet langer een zaak, maar een volwaardig burger met volledige rechtsbevoegdheid. Het is regelmatig verleidelijk gebleken, zeker wanneer morele bezwaren ten aanzien van de slavernij een rol gaan spelen, om deze ambivalentie op te lossen door het begrip 'eigendom' uit de definitie van 'slavernij' ondergeschikt te maken, en de nadruk te leggen op de slaaf als persoon. Een aardig voorbeeld hiervan biedt art. 117 Reglement op het Beleid der Regering in de Nederlandsche West-Indische bezittingen uit 1828, waarin werd bepaald: 'wordende bij deze het onregtvaardig beginsel, dat zij [slaven] in regten alleen als zaken en niet als personen kunnen beschouwd worden, definitief afgeschaft'.⁹

De Romeinen zelf hadden vermoedelijk weinig moeite met de genoemde ambivalentie. Dit hangt samen met het feit dat zij weinig bezwaren zagen tegen de slavernij. In de bovenstaande tekst van Florentinus staat weliswaar dat slavernij 'contra naturam' was, maar het is de vraag of dit naar een 'natuurrecht' met een morele lading verwees. Er wordt wel betoogd dat dit louter een vaststelling is van het feit dat er in de natuur geen sprake is van slavernij, omdat daar 'vrijheid' de vanzelfsprekende toestand is.¹⁰ In ieder geval werden er geen praktische consequenties verbonden aan de constatering dat slavernij 'tegen de natuur' was, ook niet door Stoïcijnse filosofen als Cicero en Seneca.¹¹ Voor de Romeinen was slavernij een normaal gegeven, dat beschouwd moest worden als een ongelukkig toeval dat iedereen kon overkomen.¹² Ook hoogopgeleiden kon dit lot ten deel vallen. Slaven vielen volledig in de juridische categorie 'zaken', zij het van een bijzonder soort namelijk de menselijke, en waren

5 In zijn handboek van Romeins privaatrecht vertaalt Spruit de term 'dominio' in het tekstgedeelte van Florentinus overigens wel als 'aan de heerschappij'. J.E. Spruit, *Cunabula iuris. Elementen van het Romeinse privaatrecht* (Deventer 2001), 114.

6 D.B. Davis, *The problem of slavery in Western culture* (Ithaca 1966), 62-63.

7 A. Watson, *Slave law in the Americas* (Athene/Londen 1989), 32-33. L. Oppenheim, 'The law of slaves – A comparative study of the Roman and Louisiana systems' in: *Tulane Law Review* 14 (1939-1940), 384-406 (387 en 392).

8 W.W. Buckland, *The Roman law of slavery. The condition of the slave in private law from Augustus to Justinian* (Cambridge 1908), 5.

9 Het Reglement is opgenomen in de *Surinaamsche Almanak voor het jaar 1829* (z.p. 1828), 104-153. Zie over art. 117 Reglement: R.A. Römer, 'Slavernij en slavenwetgeving in de kolonie Curaçao' in: *Het oog van de meester. Opstellen aangeboden aan mr. C.E. Dip* (Curaçao 1989), 177-210 (189-190).

10 Watson, *Slave law in the Americas*, 116-117. Vgl. ook Schrage, *Libertas*, 43-44.

11 Davis, *The problem*, 76-78. Vgl. ook C. Verlinden, *L'esclavage dans L'Europe médiévale I: Péninsule Ibérique – France* (Brugge 1955), 30-31. De constatering was overigens een vooruitgang in vergelijking met de opvatting van Plato (en Aristoteles), voor wie slavernij wel 'natuurlijk' was. Vgl. Davies, *The problem*, 66-72.

12 A. Watson, *Roman slave law* (Baltimore/Londen 1987), 3. Vgl. ook J.K. Schafer, 'Roman roots of the Louisiana law of slavery: emancipation in American Louisiana, 1803-1857' in: *Louisiana Law Review* 56 (1995-1996), 409-422 (410).

onderworpen aan alle bepalingen betreffende zaken.¹³ Zij ontbeerden de bevoegdheid tot het uitoefenen van rechten en konden daarom bijvoorbeeld niet in het huwelijk treden. Dit betekent dat de vertaling van 'dominium' als 'eigendom' beter aansluit bij de strakke terminologie van de Romeinen dan de vertaling als 'heerschappij'. Buckland geeft hiervan nog een aardige illustratie, waar hij erop wijst dat een slaaf die door zijn meester werd prijsgegeven niet vrij werd, maar een *res nullius* die via *usucapio* door een nieuwe eigenaar kon worden verworven.¹⁴

In de vroege Middeleeuwen treden aanzienlijke veranderingen op ten aanzien van de slavernij, die samenhangen met de teloorgang van het (West) Romeinse rijk: steden implodeerden, geld werd schaars en de mobiliteit nam af.¹⁵ In verband hiermee werden mensen in grote getale teruggeworpen tot de status van 'horigen'. Deze horigen waren onlosmakelijk verbonden aan de grond waar zij woonden, en dus wel 'onderworpen aan anderen', maar zij werden niet gelijkgesteld aan slaven. Algemeen wordt daarom aangenomen dat er in deze periode naast de horigen ook 'slaven' bestonden die als 'zaken' werden beschouwd, zoals dat bij de Romeinen gebruikelijk was.¹⁶ Het is daarbij wel de vraag in hoeverre met de gebezigde begrippen, in het bijzonder ook het begrip 'servus', hetzelfde werd bedoeld als in de Romeinse tijd.¹⁷ Van een scherp onderscheid tussen de slaaf als zaak en de slaaf als mens naar aanleiding van de term 'dominium' blijkt evenwel niets. Dit geldt ook voor de periode na circa 1050, als de tekst van Florentinus als gevolg van de receptie van het *Corpus Iuris Civilis* opnieuw in het Westen wordt geïntroduceerd. De afwezigheid van deze discussie zou het gevolg kunnen zijn van de teloorgang van het voor het Romeinse rechtsdenken zo typische formalisme, die volgde op de ondergang van het (West-)Romeinse Rijk. Daarnaast kan het christendom hier een rol hebben gespeeld. Zo accepteerde de Italiaanse filosoof en theoloog Thomas van Aquino (1225-1274) de Romeinsrechtelijke opvatting dat slavernij weliswaar in strijd met het natuurrecht was, maar desondanks ook een (nuttige) instelling van het *ius gentium*.¹⁸ Tegelijkertijd meende hij dat in geestelijke zaken de slaaf niet onderworpen was, en dus ook in staat was tot het aangaan van een huwelijk. Blijkbaar was er in deze periode nog sprake van slavernij, in ieder geval in Zuid-Europa.¹⁹ Dat blijkt uit de *Siete Partidas*, de beroemde op het *Corpus Iuris Civilis* gebaseerde Castiliaanse wetgeving uit de dertiende eeuw. In deze *Siete Partidas* werden namelijk diverse bepalingen inzake de slavernij gerecipeerd, zij het op een wijze die aansloot bij de opvattingen van Thomas van Aquino. Dat betekende dat ook hier de slaaf wel beschouwd werd als een zaak, maar dat deze tegelijkertijd in zijn persoon werd erkend door hem het recht toe te kennen om

13 Vgl. J.F. Gardner, 'Slavery and Roman law' in: K. Bradley/P. Cartledge (eds.), *The Cambridge World History of Slavery I: The ancient Mediterranean World* (Cambridge 2011), 414-437 (436).

14 Buckland, *The Roman law of slavery*, 2.

15 E. Hamann, *Die Begründung des Sklavenstatus bei den Postglossatoren. Die Frage nach der Rezeption römischen Sklavenrechts* (Hamburg 2011), 21-22.

16 Hamann, *Die Begründung*, 24-26 en 65-70. Schrage, *Libertas*, 69-70. Vgl. voor Engeland: D.A.E. Pelteret, *Slavery in early mediaeval England* (Woodbridge 1995), 1-4 en 241-246.

17 J. Hallebeek, 'De slavernij gerechtvaardigd? Over menselijke vrijheid en natuurrecht bij Thomas van Aquino' in: *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie en Rechtstheorie* 8 (1979), 35-41 (37-38). H. Nehlsen, *Sklavenrecht zwischen Antike und Mittelalter. Germanisches und römisches Recht in den germanischen Rechtsaufzeichnungen I: Ostgoten, Westgoten, Franken, Langobarden* (Göttingen/Frankfurt/Zürich 1972), 58-61. W.D. Phillips, jr., *Slavery from Roman times to the early Transatlantic trade* (Minneapolis 1985), 57.

18 Hallebeek, 'De slavernij gerechtvaardigd?', 36-37.

19 Phillips, *Slavery from Roman times*, 88, 97 en 107.

te huwen.²⁰

Vanaf de vijftiende eeuw won het Romeinse recht ook terrein in Noord-Europa, maar niet overal in gelijke mate. In Noord-Frankrijk bleef de gehechtheid aan de eigen costumen groot, en Engeland hield zich zelfs grotendeels afzijdig van de receptie. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd wel in hoge mate bloot gesteld aan de invloed van het Romeinse recht, maar ook daar leek aanvankelijk weinig plaats voor Romeinsrechtelijke bepalingen omtrent de status van slaven. De slavernij was daar namelijk net als in de overige delen van Noord-Europa, al sinds ongeveer de dertiende eeuw, dus geruime tijd voordat de receptie van het Romeinse recht daar tot volle bloei kwam, vrijwel volledig verdwenen.²¹ Zoals Simon van Leeuwen (1626-1682) in 1656 voor de provincie Holland opmerkte: 'De slavernye ende de lijf-eygenen zijn by ons t'eenemaal onbekent ende in ongebruyck'.²² Hij noteerde vervolgens dat vanwege de 'natuurlijcke vryheydt' slaven die van elders naar 'onse Landen' kwamen 'in weerwil van hare Heeren ende Meesters voor vrye luyden verklaert werden'. Maar vanaf het midden van de zeventiende eeuw veranderde deze stellige houding, omdat het instituut 'slavernij' een belangrijke rol ging spelen in de overzeese gebieden die de Republiek in die periode verwierf. Joannes van der Linden (1756-1832) schreef in 1806 nog wel: 'Het onderscheid tusschen *vrijen* en *slaven*, het welk in de Romeinsche Rechtsgeleerdheid zulk een uitgebreid vak oplevert, komt in ons Land niet te pas: alle menschen worden in dit Land vrij geboren; de slavernij is hier te lande niet in gebruik'.²³ Maar hij voegde daar onmiddellijk aan toe: 'ja zelfs alle slaven, die uit de Indiën in dit Land komen, worden dadelijk vrij; mits zij niet van hunne eigenaaren zijn weggelopen'.²⁴ Deze laatste toevoeging was overigens niet helemaal volledig, want uit een Plakkaat van de Staten-Generaal van 23 mei 1776 blijkt dat ook slaven die met toestemming van hun meester naar de Republiek kwamen nog gedurende zes maanden hun slavenstatus behielden.²⁵

Ook in Engeland en Frankrijk werden juristen vanwege de situatie in de koloniën hernieuwd geconfronteerd met het instituut 'slavernij'. Gezien de eerder vermelde houding ten opzichte van de receptie van het Romeinse recht in die landen is het evenwel begrijpelijk dat daar geen sprake was van een rechtstreekse toepassing van Romeins recht inzake slavernij. Er werd veeleer voor gekozen om de regels met betrekking tot slaven in bijzondere wetgeving vast te leggen, zoals bijvoorbeeld in de *Code Noir* die in maart 1685 werd afgekondigd voor de

20 Zie *Siete Partidas* deel 4, titel 5, die gewijd is aan het huwelijk van slaven. Vgl. ook E.N. van Kleffens, *Hispanic law until the end of the Middle Ages* (Edinburgh 1968), 199-200, 337 en 341-342.

21 Hamann, *Die Begründung*, 26-27.

22 S. van Leeuwen, *Paratitla Juris Novissimi, dat is, Een kort begrip van het Rooms-Hollands-Recht* (Leiden 1656), 17. Vgl. ook S. à Groenewegen van der Made, *Tractatus de legibus abrogatis in Hollandia vicinisque regionibus* I, 12-13, en II, 3, 31 en 112 (Amsterdam 1669; uitgegeven en vertaald door B. Beinart: Johannesburg 1974/1975).

23 J. van der Linden, *Regtsgeleerd practicaal en Koopmanshandboek* (Amsterdam 1806), 10.

24 Vgl. A.H. Huussen jr, 'De staatsregeling van 1798 en het slavernijvraagstuk' in: O. Moorman van Kappen/E.C. Koppens (eds.), *De Staatsregeling voor het Bataafsche Volk van 1798* (Nijmegen 2001), 213-232.

25 'Placaat van de Staaten Generaal, omtrent de Vryheid der Neger- en andere Slaaven, welke uit de Colonien van den Staat naar dese Landen overgebracht of overgesonden worden'. Gedrukt in: *GPB IX* (Amsterdam 1796), 526-528. Zie over de positie van slaven uit de koloniën in Nederland ook: E. Maduro, 'Nos a bai Hulanda. Antillianen in Nederland, 1634-1954' in: G. Oostindie/E. Maduro, *In het land van de overheerser II: Antillianen en Surinamers in Nederland 1634/1667-1954* (Dordrecht 1986), 133-244 (153-164). R. Buve, 'Surinaamse slaven en vrije negers in Amsterdam gedurende de achttiende eeuw' in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 119 (1963), 8-17 (12 en 15).

Franse koloniën.²⁶ De invloed van het Romeinse recht op deze *Code Noir* is onmiskenbaar, zoals blijkt uit in artikel 44 luidende: 'Déclarons les esclaves être meubles', maar dit artikel werd niet zo strikt toegepast als bij de Romeinen. Huwelijken tussen slaven werden namelijk in diezelfde *Code Noir* wel erkend.²⁷ In de Republiek, daarentegen, was de receptie van het Romeinse recht omvangrijk en ligt dan ook voor de hand om daar te zoeken naar een eventueel voortleven van D. 1,5,4.

Hoe belangrijk het Romeinse recht voor de positie van slaven in de Republiek was, komt goed naar voren in een beslissing van de Hoge Raad van Holland en Zeeland uit 3 juli 1736, beschreven door Cornelis van Bijkerhoek (1673-1743) in diens *Observationes Tumultuariæ*.²⁸ In die zaak vorderde de eiser dat hij zijn gevluchte slaaf Pamphilus, afkomstig van Curaçao, kon opeisen en terugsturen naar die kolonie. De slaaf beweerde vrij te zijn, 'omdat de ratio tot vrijheid opriep en slavernij in strijd was met de natuur'.²⁹ Zelfs ontsnapte dieren verkregen de vrijheid, zo werd betoogd.³⁰ Hoewel de Rechtbank Amsterdam de slaaf in het gelijk had gesteld, meende de Hoge Raad de vordering te moeten toewijzen, omdat zonder slavernij de zaken in de koloniën geen voorgang konden vinden.³¹ Ter onderbouwing van deze beslissing werd eerst vastgesteld dat het Romeinse recht inzake de slavernij als zodanig van toepassing was in de koloniën, hetgeen inderdaad in overeenstemming was met de voor de koloniën afgekondigde wetgeving.³² Belangrijk is dat vervolgens werd geconstateerd dat ook de koloniën onder het gezag van de Staten Generaal vielen, en dat daarom geen sprake was een slaaf die vanuit een ander land naar de Republiek was gekomen.

Gezien het feit dat het Romeinse recht inzake slavernij volledig van toepassing was verklaard in de Nederlandse koloniën is het niet verbazend dat ook duidelijk aansluiting werd gezocht bij de Romeinsrechtelijke traditie, waarin slaven beschouwd worden als het eigendom van hun meesters.³³ In het hierboven genoemde plakkaat van 23 mei 1776 werd de meester dan ook stevast aangeduid als 'eigenaar' en werden slaven met zoveel woorden aangeduid als 'goederen'.³⁴ Af en toe komt daarbij D. 1,5,4. aan de oppervlakte, zoals in de beschrijving van

26 Vgl. naast de hiervoor al vermelde literatuur: J. Nadelhaft, 'The Somersett case and slavery: myth, reality, and repercussions' in: *The Journal of Negro History* 51 (1966), 193-208. W.M. Wiecek, 'Somerset: Lord Mansfield and the legitimacy of slavery in the Anglo-American world' in: *University of Chicago Law Review* 42 (1974-1975), 86-146. T.N. Ingersoll, 'Slave Codes and judicial practice in New Orleans, 1718-1807' in: *Law and History Review* 13/1 (1995), 23-62. S. Peabody, "There are no slaves in France". *The political culture of race and slavery in the Ancien Régime* (New York/Oxford 1996). S.M. Wise, *Though the heavens may fall* (Cambridge MA 2005).

27 Een huwelijk had onder meer tot gevolg dat man, vrouw en eventuele kinderen niet apart konden worden verkocht. Zie de artikelen 10-13 en 47 van de *Code Noir*.

28 C. van Bijkerhoek, *Observationes Tumultuariæ* 4 (Haarlem 1962; E.M. Meijers/H.F.W.D. Fischer/M.S. van Oosten eds.), nr. 2966 (pp. 41-42). Vgl. hierover M.S. van Oosten, *Systematisch Compendium der Observationes Tumultuariæ van Cornelis van Bijkerhoek* (Haarlem 1962), 1.

29 'Cum ratio libertatem suadeat, et servitus sit contra naturam'.

30 'Nam ut ferae, quae capientis custodiam evaserunt, libertatem recipiunt'.

31 'Tandem quia haec et aliae coloniae necessario indigent servis, sine quibus res coloniarum expediri non possunt'.

32 Instructie, van de Ho. Mo. Heeren Staten Generael' van 23 augustus 1636, artikel 86: 'Ende sullen in haer reguard plaetse hebben alle de Wetten ende constitution by de ghemeyne Rechten, wegen de Slaven ende onvrye Luyden gestatueerd'. Gedrukt in *GPB II* (Den Haag 1664), 1261. Vgl. ook de 'Ordre van Regieringe soo in Policie als Iustitie' van 13 oktober 1629, artikel 61. Gedrukt in *GPB II* (Den Haag 1664), 1245. E. van Zurck, *Codex Batavus* (Rotterdam 1757), 1066-1067.

33 A.J.M. Kunst, *Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië* (Zutphen 1981), 24 en 129-130.

34 'Placaat van de Staaten Generaal, omtrent de Vryheid der Neger- en andere Slaaven', 527.

status van slaven in Kaap de Goede Hoop door de in 1799 te Leiden gepromoveerde Daniel Denyssen (tussen 1770 en 1775-1855).³⁵ Denyssen maakte deze beschrijving in 1813 als advocaat-fiscaal ten behoeve van de nieuwe Engelse machthebbers. Hij volgde daarin het Romeinse recht op de voet met zijn constatering dat slaven tot het eigendom van hun meesters behoorden. Onder vermelding van D. 1,5,4 schreef Denyssen: 'Slaves are the property of their owners and consequently they stand under the voluntary command of their masters, can be alienated at pleasure, and on the death of the owner devolve in property to the legal successor'.³⁶ Toch speelde ook de bovenbeschreven ambivalentie ten aanzien van slavernij hem parten, waarbij morele overwegingen onmiskenbaar zijn. Hij stelde namelijk vast dat slavernij als zodanig 'contrary to the principles of the law of nature, and an evil in Society' was.³⁷ Dit vonden zelfs de Romeinen, zo betoogde hij, want ook bij hen werd slavernij omschreven als 'a state contrary to nature'.³⁸ Hij verwees daarvoor naar Inst. 1.3. Hij voelde zich daarbij genoodzaakt om op te merken dat 'the laws which allow slavery do not however allow that we are to discontinue to consider slaves as our fellow creatures'.³⁹ Maar uiteindelijk deden deze constatering geen afbreuk aan de status van de slaaf als voorwerp van eigendom. Voor zover de macht van de meesters over hun slaven niet werd ingeperkt door wetten, zo merkte hij op, bleven zij als eigenaren 'free and independent'. 'Slaves', aldus Denyssen, 'have not any of those rights and privileges which distinguish the state of the free in civil society' en konden dus bijvoorbeeld niet in het huwelijk treden.⁴⁰ Het strakke Romeinsrechtelijke begrippenkader bleef zo behouden. Dit was anders bij de beschrijving die Colin Graham Botha (1883-1973) in 1933 gaf van de status van een slaaf in de Kaapkolonie tot aan de afschaffing van de slavernij aldaar in 1834.⁴¹ Botha, die tijdens zijn rechtenstudie te Kaapstad gegrepen was door het archiefwezen en sinds 1912 hoofd was van het Nationale archief van de Kaapkolonie, baseerde deze beschrijving volledig op het rapport van Denyssen. Maar Botha meende op grond van de bij Denyssen geconstateerde ambivalentie ten aanzien van de status van slaven de kwalificatie van een slaaf als 'zaak' te kunnen vermijden. 'Though slaves are generally described as the property of their "owners"', zo merkte hij op onder verwijzing naar D. 1,5,4, 'the law as administered at the Cape does not seem to have regarded them as entirely in the category of "things"'. Wellicht moet deze afwijking van de formalistische Romeinsrechtelijke denkwijze verklaard worden uit de invloed van de *common law*.

Ook ten aanzien van de gebieden in de West blijkt de Romeinsrechtelijke vaststelling, dat de slaaf een zaak is die tot het eigendom van een ander behoort, nog springlevend te zijn geweest, waarbij de tekst van Florentinus opnieuw goede diensten bewees. De Staatscommissie maakte van deze tekst gebruik om duidelijkheid te verschaffen over het eerder genoemde artikel 117 Reglement 1828, waarin werd verklaard dat een 'slaaf een

35 Denyssen, 'Letter from the fiscal Denyssen to sir John Cradock, 16 maart 1813' in: G.M. Theal, *Records of the Cape Colony from October 1812 to April 1814* Deel 9 (1901), 143-161.

36 Denyssen, 'Letter', 147.

37 Denyssen, 'Letter', 143. Vgl. ook: G.J. Schutte, 'Zedelijke verplichting en gezonde staatkunde. Denken en doen rondom slavernij in Nederland en koloniën eind 18^e eeuw' in: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw* 41-42 (1979), 101-111.

38 Denyssen, 'Letter', 146.

39 Denyssen, 'Letter', 147.

40 Denyssen, 'Letter', 150.

41 C.G. Botha, 'Slavery at the Cape' in: *South African Law Journal* 50/4 (1933), 4-12 (5).

persoon is en geen zaak'.⁴² Het doel van deze bepaling was uiteraard om de eerder genoemde ambivalentie, inherent aan de slavernij, weg te nemen. De commissie maakte korte metten met deze poging om het instituut 'slavernij' een wat menselijker aanzien te geven. De bepaling berustte, zo betoogde de commissie, 'op een verkeerd begrip omtrent het wezen der slavernij, hetwelk juist daarin bestaat dat de slaaf is *eene verhandelbare zaak*'. Terecht merkten de Romeinen namelijk al op, aldus de Staatscommissie: 'servitus est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur'. Het betreffende artikel 117 getuigde volgens de commissie daarom meer van 'goeden wil' dan van 'regtskennis' en kon in de praktijk daarom ook niet worden toegepast.⁴³ Net als in het geval van de Kaapkolonie werden hier de pogingen om op basis van morele overwegingen de definitie van een slaaf als een 'zaak' af te zwakken tegengehouden met een beroep op de Romeinsrechtelijke traditie in de gedaante van de tekst van Florentinus.

In de Romeinsrechtelijke opvatting was de slaaf een 'zaak', die zoals alle andere zaken onderwerp kon zijn van de eigendom van een andere persoon. Zij erkenden wel dat slaven ook mensen waren, maar zij hadden geen morele bezwaren tegen slavernij en tornden dan ook niet aan die status als 'zaak'. Vanaf de late Middeleeuwen werd de inherente ambivalentie van slavernij problematischer, vanwege de toenemende morele bezwaren tegen slavernij, maar tot een oplossing van deze ambivalentie kwam het niet. In de overzeese gebieden van de Republiek was zelfs sprake van een krachtig voortleven van de Romeinsrechtelijke traditie in dit opzicht. Uiteindelijk kon de ambivalentie pas worden weggenomen door slavernij in de Romeinsrechtelijk zin, zoals vastgelegd in D. 1,5,4, te verbieden. Uit artikel 1 van het Verdrag tegen slavernij (van 25 september 1926) blijkt dat dit precies de weg is waarvoor men heeft gekozen bij de afschaffing van de slavernij. Daarin is namelijk de volgende definitie van slavernij opgenomen: 'Slavery is the status or condition of a person over whom any or all of the powers attaching to the right of ownership are exercised'.⁴⁴

P.A.J. van den Berg⁴⁵

Groningen

42 *Eerste rapport der Staatscommissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 29 november 1853, nr. 66, tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven in de Nederlandsche koloniën* (Den Haag 1853), 10-11. *Tweede Rapport der Staatscommissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 29 november 1853, nr. 66, tot het voorstellen van maatregelen ten aanzien van de slaven in de Nederlandsche koloniën* (Den Haag 1856), 34-35.

43 Een vergelijkbare opmerking ligt ook voor de hand ten aanzien van het met ingang van 1 januari 2013 ingevoerde art. 3:2a lid 1 BW, luidende: 'Dieren zijn geen zaken'. Vgl. over deze bepaling: J. Altena-Davidsen/E. Verheul, 'Symboolwetgeving' in: *Ars Aequi* januari 2013, 5.

44 Vgl. ook art. 7 'Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery' van 7 september 1956: "Slavery" means, as defined in the Slavery Convention of 1926, the status or condition of a person over whom any or all of the powers attaching to the right of ownership are exercised, and "slave" means a person in such condition or status'.

45 Peter van den Berg is universitair hoofddocent bij de sectie Algemene Rechtswetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen.

